

Бехта Т. О.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ТЕКСТ І ДИСКУРС У НОВІТНІХ ПАРАДИГМАХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ЗНАТЬ

Текст і дискурс є об'єктами міждисциплінарного вивчення. Вони, як терміни, займають особливу позицію в метамові сучасного гуманітарного знання. Їхня поява, їхня історія, їхнє становлення і формування основних концепцій відображають зрушення у науковій парадигмі, які пов'язані з переходом від внутрішньої (лінгвістики для себе) до зовнішньої лінгвістики (лінгвістики тексту і контексту). Тобто, з'ява новітніх концепцій тлумачення фундаментальних гуманітарних понять сьогодення пов'язана із зростаючою цікавістю до студій функціонування мови через текст і дискурс у соціальних, міжкультурних, культурних, комунікативних контекстах її вжитку та у різних сферах мовної спільноти. Наявні декілька основних напрямів, під впливом яких сформовані новітні уявлення про текст і дискурс: а) напрям когнітивно-прагматичної парадигми гуманітарного знання і б) напрям комунікативно-прагматичної парадигми гуманітарного знання. З позиції першого напрямку, текст і дискурс – категорії, які слугують осмисленню мисленнєво-мовленнєвої діяльності соціуму як продукту і як процесу. Складниками такої діяльності є адресант-творець тексту/ дискурсу, сам створений текст/ творимий дискурс, і адресат/ одержувач тексту/ дискурсу у їхній усній чи писемній/ друкованій/ комп'ютеризованій іпостасях. Відтак текст і дискурс у розумінні когнітивно-прагматичної парадигми уявляємо базовими смисловими поняттями (концептами) для когнітивно-комунікативної наслідкової/результативної події (у формі тексту) і у формі підсумкової/результуючої події (у формі дискурсу). Обидва поняття перебувають у синергетичному взаємозв'язку й взаємній залежності одне від одного. Зате у розумінні комунікативно-прагматичної парадигми текст і дискурс як категорії гуманітарної сфери репрезентують розуміння комунікативно-прагматичної події з логіко-прагматичними і функційно-прагматичними ознаками. Адже обидва поняття сприймаємо як складні комунікативно-контекстуалізовані події у їхньому логіко-функційному висвітленні. Словом, без штудерації мовної й мовленнєвої основи понять текст і дискурс, чимало сучасних концепцій їхньої інтерпретації, висунутих в рамках антропоорієнтованих студій лінгвістики втрачають ґрунт опертя.

Ключові слова: текст, дискурс, когнітивно-прагматична парадигма, комунікативно-прагматична парадигма, комунікативна подія, результативна подія, результуюча подія.

Наслідком принципів зрушень у мовознавстві другої половини ХХ ст. стало становлення неофілологічних дисциплін: когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, соціолінгвістики, варіантів функціональної граматики, граматики тексту, лінгвістики тексту, лінгвістичної прагматики, прагматилістики, дискурсної стилістики, когнітивної стилістики, наратології, що сформувались у два провідні напрями лінгвістичних досліджень – когнітивний та дискурсивний (комунікативний) [2, 8, 14, 17, 20, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 32, 33].

Виникнення когнітивної лінгвістики було спричинене зародженням когнітивної науки в середині 50-х р. ХХ ст. Когнітивна лінгвістика, вивчаючи мову на підставі загального когнітивного механізму як інструменту набуття мовних

та позамовних знань, їх опрацювання та використання у мовленні, розвиває два підходи: антропоцентричний (від мовця) та мовоцентричний (від мови до когніції). Термін когнітивний вживається як синонімічний до термінів ментальний, розумовий [12, с. 91]. Когнітивна наука розвивалась на міждисциплінарному підході із залученням психології, лінгвістики, соціології, математики, теорії інформації та моделювання штучного інтелекту як „наука про загальні принципи, що керують усіма ментальними операціями в голові людини, усі одиниці, що беруть у них участь, усі здатності, пов'язані із здійсненням подібних процесів” [13, с. 92].

З появою комунікативної лінгвістики, яка припадає на 70-і роки ХХ ст., виникла потреба розглядати мову як засіб комунікативного впливу, що здійсню-

ється у широкому суспільно-психологічному контексті. З цієї причини розширився предмет вивчення мовознавства, доповнюючи „лінгвістику мови” „лінгвістикою мовлення” [11, с. 7] та емпірична база лінгвістичних досліджень і напрацювання моделей, що адекватно відображають важливість суспільних та психологічних чинників у процесах мовного функціонування. Комунікативні властивості мови вивчаються у поєднанні з ситуацією комунікації, включаючи її учасників, враховуючи культурно-історичні особливості та стереотипи.

Комунікативна лінгвістика склалася шляхом екстраполяції власного об'єкта – дискурсу – на різні сфери знань у межах теорії комунікації, утворюючи нові мовознавчі дисципліни та їхні суміжні галузі – прагмалінгвістику, психолінгвістику. Нова лінгвістична парадигма переносить акценти з вивчення мови як системи знаків на вивчення мовленнєвої діяльності та її результатів. У контексті когнітивно-дискурсної парадигми художній текст у широкому розумінні виступає єдиною мовною реальністю, цілісним продуктом мовної реальності та розглядається у сукупності з екстралінгвальними чинниками як вербальний та знаково зафіксований продукт мовомислення, головна одиниця дискурсу. Фокус лінгвістичних досліджень переноситься на вивчення механізмів творення смислу (розуміння тексту), а не творення тексту (розуміння дійсності) [21, с. 449].

У теперішніх лінгвістичних теоретико-критичних студіях з'ясовано, що текст/дискурс є найбільш складним та суперечливим рівнем мовної системи, адже саме в ньому сходяться і взаємодіють усі інші рівні цієї системи, мобілізуються й актуалізуються всі основні функції мови – насамперед гносеологічна (когнітивна) та комунікативна (дискурсна) [3, с. 7 – 13].

У лінгвістичній літературі поняття текст є вихідним. На сучасному етапі когнітивних досліджень текстом вважається будь-яка осмислена і граматично правильна словесна послідовність на рівні речення [див. 9]. Лінгвістика тексту при визначенні об'єкту свого дослідження – тексту – розглядає його як вищу одиницю в самій системі мови (фонема – морфема – слово – речення – текст) [1; 4; 15]. І.Р. Гальперін розуміє під текстом „повідомлення, об'єктивоване у вигляді письмового документу, літературно опрацьоване відповідно до типу цього документу, яке складається з низки особливих єдностей, об'єднаних різними типами лексичного, граматичного і логічного зв'язку, та яке має певний модальний характер і відповідне прагматичне спрямування” [5, с. 18].

Текст володіє особливими властивостями, завдяки яким вибудовується його логіко-семантична структура, що у лінгвістичній літературі отримали назву текстових категорій. Встановлення різновидів текстотвірних категорій у різних авторів відбувається залежно від стратегій визначення тексту (концепт тексту, семантична і логічна побудова, комунікативний і естетичний вплив) [12, с. 135]. Це ж дослідження ґрунтується навколо текстових категорій, виокремлених у концепції текстуальності Р. де Богранда і В. Дресслера. Під текстуальністю у цьому випадку розуміється сукупність властивостей (рис, ознак) тексту: когезія, когерентність, інтенціональність, сприйнятність, інформативність, ситуативність та інтертекстуальність [22, с. 3].

Вивченню дискурсу – субстанції, яка не має чітких контурів і перебуває у постійному русі, присвячена велика кількість праць, автори яких тлумачать його в настільки різних наукових системах, що саме це поняття стало вже ширше від поняття „мова” [30]. У сучасній лінгвістиці визначення дискурсу характеризується своєю багатозначністю. За концепцією, що сягає досліджень Е. Бенвеніста, „дискурс – це такий емпіричний об'єкт, з яким стикається лінгвіст, коли він відкриває сліди суб'єкта акту висловлювання, формальні елементи (особові займенники, прислівники місця та часу, дієслівні часи та ін.), що вказують на присвоєння мови суб'єктом мовлення” [10, с. 124]. На основі такого визначення у лінгвістиці розвинулося два підходи до дискурсу. Дотримуючись думки, що Е. Бенвеніст протиставляв терміни мова та дискурс, треба вважати, що для першого терміну цариною лінгвістики є вивчення „мови як знакової системи”, а для другого – „функціонування мови у живому спілкуванні”. Цей напрям орієнтується на типологічну мету: опис ознак і типів функціонування дискурсу та їх зв'язку з конкретними суб'єктами, з особливостями ситуацій, визначення різних типів дискурсу. Формальний підхід до мови ставить дослідника перед проблемою виявлення суб'єкта акту висловлювання, слідів взаємозв'язку з контекстом. Друге значення терміна дозволяє лінгвістові вивчати не просто речення, а дискурсні побудови та явища, що виникають у міжфразових зв'язках [10, с. 125].

М.Я. Димарський розуміє дискурс як „подію, в якій центральне становище займає словесний компонент; комунікативний акт, взятий не лише у повноті своєї структури, але і в своїй повній часовій тривалості, що включає, в тому числі, і різноманітні його оцінки учасниками і спостерігачами,

і навіть прогнозовані та дійсні наслідки” [7, с. 40]. За такого підходу дискурсом виступають як монолози (лекції, публічні виступи), так і діалоги та полілози, взяті у сукупності всіх аспектів комунікативної ситуації. Дискурсом вважається зв’язний відрізок тексту або мовлення більшого за речення чи незалежний фрагмент речення [31, с. 122].

Стосовно нашого дослідження доречно навести визначення дискурсу як „мисленнево-комунікативної діяльності, яка є сукупністю процесу й результату” [6, с. 17], „ментального утворення”, що виникає у свідомості читача під час сприйняття художнього тексту та існує впродовж його сприйняття та розуміння. Важливою є думка про те, що дискурс існує в межах реального часу, в якому він відбувається. Якщо „минуле” тексту можна повернути, перечитавши його, то інформація, яку не запам’ятали з дискурсу – втрачена назавжди [7, с. 38-40].

У розумінні понять “дискурс” та “текст” використовуємо модель **дискурс** ~ **текст**, у якій ці явища співвіднесені між собою у процесуально-результуючий спосіб: дискурс постає як явище діяльнісне, динамічне, пов’язане з продукуванням реального мовлення, – а текст як продукт мовлення, що має завершену й зафіксовану форму [16, с. 600]. При цьому вони виявляються пов’язаними між собою відношенням реалізації: дискурс матеріалізується у тексті/текстах, а текст постає як будівельний матеріал дискурсу.

Дискурсу, як об’єктові дослідження комунікативної лінгвістики, властиві такі ознаки як ком-

поненти комунікативної ситуації. Залежно від позиції дослідника, вони виступають як „об’єкт, суб’єкт, адресат, субстанція, що сприяє або перешкоджає процесу, просторовий та часовий конкретизатори”, або „мовець, отримувач інформації, форма повідомлення, канал зв’язку, код, контекст” [цит. за: 19, с. 139-140].

Ієрархічна структура дискурсу складається з таких одиниць: дискурс, мовленнєва подія, транзакція, крок, обмін, хід, мовленнєвий акт [6, с.112]. Дискурс виступає як складне мовленнєве утворення, в якому взаємодіють три основні чинники його конституювання – середовище, модус (режим) і стиль спілкування [18, с. 12]. Структура дискурсу має двояку природу. У ньому поєднується змістова (content side) та формальна сторони (formal side). На рівні змісту існує когеренція між усіма підтемами, темами, що складають його макроструктури (macrostructures) [28, с. 198]. Формально також існують зв’язки між структурними зразками певних дискурсних типів – суперструктури.

Отже, у новітніх лінгвістичних студіях поняття *текст* визначаємо як носій певної інформації, що має вигляд складного ієрархічно вибудованого завершеного знакового утворення, котре слугує для збереження й передачі смислів і виступає у якості сполучуваної ланки в акті вербальної й невербальної комунікації, тоді як *дискурс* – це комунікативна подія, процес текстотворення, що виник завдяки тексту і навколо нього й обумовлений, окрім мовних, позамовними чинниками.

Список літератури:

1. Бархударов Л. С. Текст как единица языка и единица перевода / Л. С. Бархударов // Лингвистика текста : материалы науч. конф. – М., 1974. – Ч. 1. – С. 40-41.
2. Бехта І. А. Авторське експериментаторство в англійській прозі ХХ століття / Іван Бехта. – Львів : ПАІС, 2013. – 268 с.
3. Бехта І. А. Аспекти дискурсного аналізу художнього твору / І. А. Бехта // Слов’янський вісник : 36. наук. праць. – Рівне : РІСКСУ, 2006. – Вип. 6. – С. 7-13.
4. Гальперин І. Р. О понятии – “текст” / Ілья Гальперин // Лингвистика текста. Материали науочної конференції. – М. : МГПІЯ ім. М. Тореза. Ч. I, 1974. – С. 67-72.
5. Гальперин І. Р. Текст как объект лингвистического исследования / Ілья Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 135 с.
6. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : монографія / [під загальн. ред. Ірини Семенівни Шевченко]. – Харків : Константа, 2005. – 356 с.
7. Дымарский М.Я. Проблемы текстообразования и художественный текст (на материале русской прозы XIX-XX вв.) : монографія / М. Я. Дымарский. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Едиториал УРСС, 2001. – 328 с.
8. Залевская А. А. Текст и его понимание / А.А. Залевская. – Тверь: Тверской гос. ун-т., 2001. – 177 с.
9. Золотова Г.А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. В. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова. – М. : Филологический факультет МГУ им. Ломоносова, 1998. – 528 с.
10. Квадратура смысла : французская школа анализа дискурса ; [пер. с фр. и португ. / [общ. ред. и вступ. ст. П. Серио ; предисл. Ю. С. Степанова]. – М. : Прогресс, 2002. – 416 с.

11. Комиссаров В. Н. Некоторые методологические аспекты коммуникативной лингвистики / В. Н. Комиссаров. // Функционирование языковых единиц в коммуникативных актах. – М., 1986. – Вып. 272. – С. 5-12.
12. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / Виктория Красных. – М.: ИТДГК Гнозис, 2003. – 375 с.
13. Кубрякова Е. С. Еще раз о значении термина „когнитивный” // Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста / Е. С. Кубрякова : сб. ст., посвященный юбилею Г. Н. Золотовой. – М.: Едиториал УРСС, 2002 – С. 90-100.
14. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении / Пер. с англ. И. Б. Шатуновского. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 792 с.
15. Москальская О. И. Грамматика текста / О. И. Москальская. – М.: Высшая школа, 1981. – 183 с.
16. Олянич А. В. Презентационная теория дискурса / А. В. Олянич. – Волгоград: Перемена; Политехник, 2004. – 600 с.
17. Пищальникова В. А. Психопэтика / В. А. Пищальникова. – Барнаул: Изд-во Барнаул. гос. ун-та, 1999 – 238 с.
18. Романенко О. В. Сильові доміанти німецького романтичного дискурсу та їх мовна об'єктивація: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 „Германські мови” / О. В. Романенко; Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Карабіна. – Харків, 2007. – 20 с.
19. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / Олена Селіванова. – К.: Вид-во українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.
20. Тураева З. Я. Лингвистика текста. (Текст: структура и семантика). – [2-е изд., испр. и доп.] / З. Я. Тураева. – М.: Либроком, 2009. – 144 с.
21. Чернейко Л. О. Смысловая структура художественного текста и принципы ее моделирования // Коммуникативно-смысловые параметры грамматики текста: сб. ст., посвященный юбилею Г. А. Золотовой. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – С. 449-460.
22. Beaugrande R. de, Dresler W. Introduction to Text Linguistics. – L., & N.Y.: Longman, 1981 – XVI. – 270 p.
23. Bekhta N. Reading experimental literature: unreadability, discomfort and reading strategies // Reading Today. Ed. Heta Pyrhönen, Janna Kantola. – L.: University College London Press, 2018. – P. 15-30.
24. Couturier M. Textual Communication. A Print-Based Theory of the Novel. – L. & N. Y.: Routledge, 1991. – 251 p.
25. Locher M.A., Jucker A.H. Pragmatics of Fiction. – Berlin, N.Y.: Mouton de Gruyter 2017. – 616 p.
26. Locher M. A., Graham S. L. Interpersonal Pragmatics. – Berlin, N.Y.: De Gruyter Mouton, 2010. – 509 p.
27. Methods in Cognitive Linguistics. Ed. by M. Gonzalez-Marquez, I. Mittelberg, S. Coulson, M. J. Spivey. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007. – 452 p.
28. Renkema J. Discourse Studies. – Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1993. – 224 p.
29. Schmid H. J. Cognitive pragmatics. – Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 2012. – 648 p.
30. Slembrouck S. What is meant by Discourse Analysis? // [Електронний ресурс] <http://bank.ru/g.ac.be/da/da/htm> 2002
31. Sidner C. Discourse and Reference Components of PAL // Metzger D. Frame Conception and Text Understanding. – Berlin & N.Y.: Walter de Gruyter, 1980. – P. 120-133.
32. Stockwell P. Cognitive Poetics. An introduction. – New York: Routledge, 2002. – 193 p.
33. Verdonk Peter, Weber Jean Jacques. Twentieth-century Fiction: From Text to Context. – L.: Routledge, Psychology Press, 1995. – 269 p.

Bekhta T. O. TEXT AND DISCOURSE IN THE CONTEMPORARY PARADIGMS OF LINGUISTIC KNOWLEDGE

The article aims at an overview of the concepts text and discourse as the product and the process of textual communicative activity. Text and discourse are subjects of interdisciplinary study. They, as terms, occupy a special position in the metalanguage of modern humanitarian knowledge. Their emergence, their history, their formation and the formation of basic concepts reflect the shifts in the scientific paradigms that are associated with the transition from internal (linguistics for itself) to external linguistics (linguistics of text and context). That is, the emergence of new terms of interpretation of fundamental humanitarian notions of today is associated with the increased interest in the studies of the functioning of language through text and discourse in the social, intercultural, cultural, communicative contexts of its use and in diverse spheres of the linguistic community. There are several basic directions under the influence of which the latest ideas about text and

discourse are formed: a) the direction of the cognitive-pragmatic paradigm of humanitarian knowledge and b) the direction of the communicative-pragmatic paradigm of humanitarian knowledge. From the point of view of the first direction, text and discourse are categories that serve to comprehend the thinking and speech activity of the society as a product and as a process. The components of such activity are the addresser-creator of the text / discourse, the text / discourse created, and the addressee / recipient of the text / discourse in their oral or poetic / printed / computerized forms. Thus, text and discourse in understanding the cognitive-pragmatic paradigm are represented by basic semantic concepts (concepts) for the cognitive-communicative consequence / resultative event (in the form of text) and in the form of the resulting event (in the form of discourse). Both concepts are synergistically interconnected and interdependent. Meanwhile in understanding the text and discourse as categories of the humanitarian sphere within the communicative-pragmatic paradigm, both conceptual notions represent the understanding of the communicative-pragmatic event with logical-pragmatic and functional-pragmatic features. After all, both conceptual notions are perceived as complex communicative-contextualized events in their logical and functional coverage. In short, without the teaching of the language and speech basis of the conceptual notions of text and discourse, many modern theories of their interpretation, put forward in the framework of anthropo-oriented studies of linguistics, lose ground.

Key words: *text, discourse, cognitive-pragmatic paradigm, communicative-pragmatic paradigm, communicative event, resultative event, resulting event.*